

VIGILATS DES DEL CEL

1939 - 1945

El paper estratègic dels ports de les Balears durant la II Guerra Mundial

Durant la Segona Guerra Mundial, els ports de Palma, Alcúdia, Maó, Eivissa i la Savina —com altres zones costaneres i aeròdroms— foren vigilats regularment pels vols de reconeixement aeri de les forces aliades. La posició de no-bel·ligerància d'Espanya no impedí que les Illes Balears seguissin essent considerades un lloc altament estratègic, perquè podien convertir-se en qualsevol moment en una base d'operacions decisiva per als exèrcits de l'Eix, en contra dels interessos i dels plans dels aliats.

L'Autoritat Portuària de Balears ha pogut recuperar —de diversos arxius britànics i nord-americans— una mostra de les fotografies aèries, fetes principalment entre 1941 i 1945, dels espais portuaris que avui gestiona. L'exposició recull el context i una selecció de fotografies aèries inèdites, que poden considerar-se les més antigues fins ara conegudes de les Balears.





Fons d'arxius consultats

The National Archives (Londres)
 National Collection of Aerial Photography (NCAP) (Edimburg)
 Imperial War Museum (Londres)
 Medmenham Association & Collection (Buckinghamshire, Regne Unit)
 The Cartographical and Architectural Section of the United States National Archives & Records Administration (NARA) (Maryland, Estats Units)
 Australian War Memorial (Canberra, Austràlia)
 Centro Cartográfico y Fotográfico del Ejército del Aire (Madrid)
 Instituto Geográfico Nacional (IGN) (Madrid)

Comissariat i autoria

Celso Garcia
 Antoni Ginard
 Joana Maria Petrus



Universitat
 de les Illes Balears

(Departament de Geografia de la Universitat de les Illes Balears)

Disseny i maquetació

Clara Catalan

Muntatge

Xicarandana



Ports de Balears



Autoritat Portuària de Balears

Cronologia II Guerra Mundial

Ofensiva de l'Eix

- 1 de setembre 1939** Inici de la Segona Guerra Mundial. Alemanya envaeix Polònia
- 3 de setembre 1939** El Regne Unit i França declaren la guerra a Alemanya
- 17 de setembre 1939** La Unió Soviètica envaeix la part oriental de Polònia
- 10 de maig 1940** L'exèrcit alemany envaeix Luxemburg, Bèlgica, els Països Baixos i França
- 10 de juny 1940** Itàlia entra en guerra, atacant França. El règim del general Franco canvia la posició espanyola de "neutralitat" per la de "no-bel·ligerància"
- 14 de juny 1940** Caiguda de París
- 22 de juny 1940** El Govern francès capitula enfront d'Alemanya. S'instaura el Govern de la França de Vichy, al sud-est de França
- 23 d'octubre 1940** Entrevista Franco-Hitler a Hendaia. Espanya no participa directament en la guerra
- 10 de juliol - 31 d'octubre 1940** Batalla d'Anglaterra. El Regne Unit resisteix l'atac alemany a Gran Bretanya per la lluita aèria
- 22 de juny 1941** Operació Barba-roja. Les forces de l'Eix envaeixen la Unió Soviètica. S'obre el front oriental a Europa

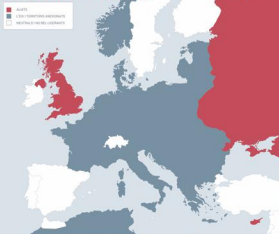
Ofensiva dels aliats

- 7 de desembre 1941** Atac japonès a Pearl Harbor (Hawaii). Els Estats Units d'Amèrica entren en guerra
- 5 de desembre 1941 - 7 de gener 1942** Batalla de Moscou. Contraatac soviètic; l'exèrcit alemany és derrotat i obligat a retrocedir
- 9-15 d'agost 1942** Operació Pedestal. Batalla aeronaval, des de Gibraltar fins a Malta. Els aliats aconsegueixen aprovisionar Malta, bloquejada per l'Eix
- 17 de juliol 1942 - 2 de febrer 1943** Batalla de Stalingrad. Desfeta de les tropes alemanyes a l'URSS
- 8 de novembre 1942** Operació Torch. Desembarcament aliat a l'Àfrica del Nord francesa (protectorat del Marroc i departament francès d'Algèria). Grans canvis al front occidental
- 17 de novembre 1942 - 13 de maig 1943** Campanya de Tunísia. Els aliats controlen el nord d'Àfrica
- 9 de juliol - 17 d'agost 1943** Operació Husky. Invasió aliada de Sicília
- 18 d'agost 1943** Operació Hydra. Atac aliat a la base alemanya de Peenemünde, amb identificació prèvia dels objectius a través de fotografia aèria
- 3 de setembre 1943** Les forces aliades travessen l'estret de Messina. Comença la campanya d'Itàlia
- 28 de novembre - 1 de desembre 1943** Conferència de Teheran. Roosevelt, Churchill i Stalin decideixen sobre el desembarcament a Normandia, la divisió d'Alemanya, les zones d'influència a Europa i el desplaçament de Polònia cap a l'oest
- 6 de juny 1944** Desembarcament de Normandia (Dia D). Comença l'alliberament de l'Europa occidental ocupada per l'Alemanya nazi
- 4-11 de febrer 1945** Conferència de Ialta. Els aliats adopten una estratègia comuna per accelerar el final de la guerra. S'acorda el nou ordre geopolític de la postguerra
- 8 de maig 1945** Després de l'ocupació de Berlín, rendició incondicional d'Alemanya. Acaba la guerra a Europa

Posició dels Estats abans del conflicte, agost 1939



Situació de la guerra, desembre 1941



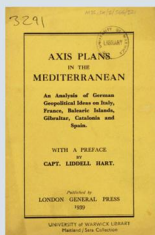
Situació de la guerra, juny 1945



L'interès geoestratègic de les Balears en el context de la guerra

La posició geogràfica de les illes Balears, al centre de la conca occidental de la Mediterrània, tenia una significació estratègica capital com a base naval i aèria, tant per protegir com per atacar rutes marítimes vitals.

La situació de les Balears oferia la possibilitat de mantenir obertes o de tallar les rutes colonials entre Europa (França, principalment) i el nord d'Àfrica. Igualment, el possible control per part de l'Eix de la línia diagonal insular Balears-Sardenya-Sicília comprometia la seguretat i la protecció de Gibraltar, del pas de l'Estret i de la ruta britànica de l'Extrem Orient, que eren de vital importància per als aliats.

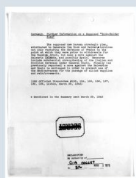


Els britànics coneixien bé els plans geopolítics d'Alemanya i d'Itàlia a la Mediterrània occidental, on les illes Balears ocupaven una posició central, entre França i les seves colònies nord-africanes i la ruta britànica Gibraltar-Malta-Suez.

SECRET



Espanya tenia la clau de l'extrem occidental de la mar Mediterrània, per aquest motiu ambdós bàndols sospesaren en algun moment durant la guerra la invasió de la península Ibèrica. Un memoràndum nord-americà de 12 de desembre de 1942, estudia el terreny i la logística necessària per dur a terme aquesta invasió.



El març de 1943, abans de la invasió aliada de Sicília, els aliats consideraven que els plans estratègics alemanys preveien tallar el pas per la Mediterrània dels subministraments i reforços aliats, ocupant les Balears i la península Ibèrica.

L'ús de la fotografia aèria i la fotointerpretació

"Els intèrprets de fotografies que treballaven a Medmenham, van inventar ni més ni menys que una ciència completament nova."

(Taylor Downing, 2011)

L'any 1941, després de la Batalla d'Anglaterra, el Regne Unit necessitava visualitzar la situació als territoris ocupats per l'Alemanya nazi, per això va impulsar les unitats de reconeixement fotogràfic, amb avions especialitzats i la creació d'una Unitat Central d'Interpretació de fotografia aèria, ubicada a Medmenham.

Per fer fotografies des de l'aire són necessaris càmeres, pilots i avions.

CÀMERES



Càmera F24 en posició obliqua sota les ales d'un Supermarine Spitfire.
©RMM (C 5472)

PILOTS



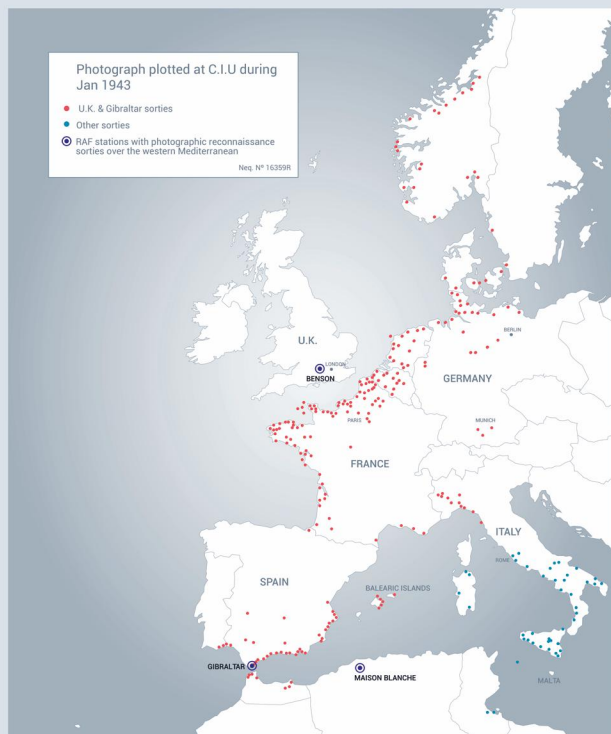
©RMM C119545 Càmera aèria F32 (dent de 36 polzades) instal·lada en un
Haviland Mosquito. Arribada de Benson (Oxfordshire)

AVIONS



©RMM HJ 25292 Spitfire Mark I (de l'1941) en vol

Els Spitfire duen una càmera al fusellatge i dues més davall les ales; tot plegat permetia fotografar verticalment i obliquament l'objectiu en una sola passada.



La fotointerpretació es convertí en un saber estratègic. Els avenços en la fotografia aèria i una àgil i eficient organització dels processos de reconeixement aeri, revelatge, impressió i fotointerpretació de les imatges, donaren a les forces aliades un avantatge estratègic sobre els exèrcits de l'Eix.

Cobertura dels vols de reconeixement aeri sobre Europa occidental (gener de 1943) i bases de sortida
[Informació extraïda de: Operation Record Book Appendices. CIU (January 1943), AIR 29/263. The National Archives]

El destacat paper de la dona en la fotointerpretació

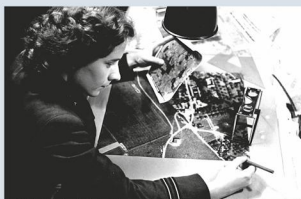


La branca femenina de la RAF (*Women's Auxiliary Air Force-WAAF*) fou pionera i decisiva en el camp de la fotointerpretació.

A la *Photographic Interpretation Unit-PIU*, a Medmenham, les dones i els homes exerciren les més altes funcions operatives en condicions d'igualtat. En especial les dones assumiren funcions tècniques en la fotointerpretació i també participaren activament en la presa de decisions estratègiques.



Ursula Kay Montgomerie treballant a Naval Section



Sarah L. Higgins identificant la localització d'una plataforma de missilers de missils V1 en una fotografia aèria

Habitualment relegades a funcions secundàries i de cura (mares de família, infermeres, secretàries, etc.), les dones s'havien vist allunyades dels llocs de responsabilitat o de lideratge fins i tot en temps de guerra. La incorporació de les dones com a especialistes i responsables d'equips de fotointerpretació a Medmenham va canviar per sempre la concepció del paper que socialment els calia, almenys entre els britànics.



La secció A de Medmenham estava especialitzada en la identificació de vaixells en guerra marítima



Fotointerpretant i identificant als mapes els objectes realitzats a les fotografies

Constance Babington Smith, oficial de vol i responsable de la seva pròpia unitat de fotointerpretació a Medmenham. Descobrí la ubicació de la fàbrica alemanya de missils de Peenemünde.

A la secció encarregada de construir models 3D treballaven escultors i artistes. S'hi reproduïen els accidents geogràfics amb tot detall, per recobrir-los llavors amb les fotografies aèries com si fos una pell.



Jane Cameron treballant a la Secció d'Aeròdroms a Medmenham



Fotointerpretant de la WAAF (Women Auxiliary Air Force) supervisades per Margaret Hodderhull, a la secció fotogràfica, utilitzant cartografia per discutir a escala els mapes realitzats a partir de fotografies aèries



Dorcas Clapham i els col·legues, treballant en un model 3D del terreny



Secció de camuflatge: Pauline Grosse, John Bowden RAF officer, Mollie Thompson (element cap de secció) i KB Sancto



Fotografia de grup dels treballadors de Medmenham el 1945

39° 32,9'N / 2° 37,4'E

PALMA

5



El port de Palma ha estat tradicionalment el de més trànsit marítim de les Balears. En distints moments històrics, les funcions portuàries s'han localitzat a dos indrets separats: l'actual Moll Vell, situat davant l'antiga ciutat emmurallada i la cala de Portopí, a uns tres quilòmetres de distància cap a ponent.

Les fotografies de 20 de desembre de 1942 mostren bona part de l'antic casc urbà de Palma i de Santa Catalina, el Moll Vell i el port pesquer. Cap a llevant, la mar arriba a la murada (on posteriorment hi haurà el Parc de la Mar); cap a ponent, la desembocadura del torrent de sa Riera i tot l'espai de l'actual passeig marítim sense construir.



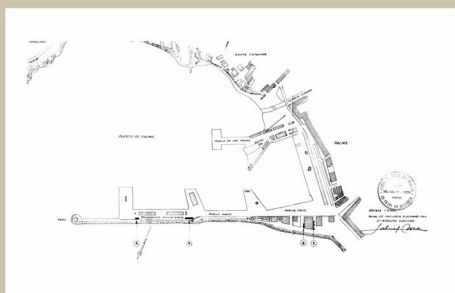
Al Moll Vell, el famós minador Júpiter de l'Armada espanyola

39° 32,9'N / 2° 37,4'E

PALMA



Dues fotografies de 21 d'octubre de 1941, que són probablement de les primeres fotos aèries verticals del port de Palma. Fetes per un vol des de Gibraltar (G47) de l'1 PRU, a les 14:00 GMT, a 17.750 peus d'altitud. Distància focal 14 polsades; escala 1:15.000



Plànol del port de Palma, signat per Gabriel Roca, de 3 d'octubre de 1945 (original, escala 1:4.000)

Durant la dècada de 1940, s'abandonen els projectes d'ampliar el port de Palma per la part de llevant. L'enginyer Gabriel Roca aconseguí finançar el projecte de construcció del Dic de l'Oest, que afavorirà la creació el 1958 del passeig marítim i consolidarà la separació entre la ciutat i el seu port.

39° 32,9'N / 2° 37,4'E

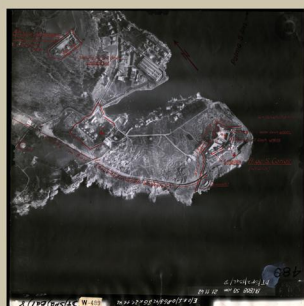
PALMA



No només els aliats, sinó també els alemanys feren ús de la fotografia aèria per vigilar l'activitat als ports de les Balears.



Port de Palma. Fotografia de la Luftwaffe de 21 de novembre de 1942. La imatge incorpora les indicacions manuscrites de la fotointerpretació (tipus de vaixells —minador, de càrrega, de transport i de vela—, vehicles del port i la bateria de la Bonanova).



Portopí. Fotografia de la Luftwaffe de 21 de novembre de 1942. Damunt de la imatge s'observen les indicacions i els signes manuscrits de la fotointerpretació (camins, estat de les bateries, dipòsits, etc.).



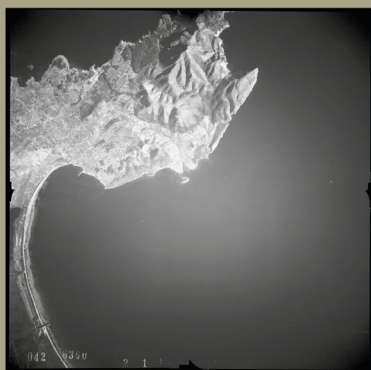
Portopí. Fotografia de la RAF de 20 de desembre de 1942. S'hi pot observar la caleta de Portopí i la carretera de Palma a Andratx; a la dreta, el castell de Sant Carles i, a l'esquerra, l'antiga bateria de la Bonanova (espai actualment urbanitzat); a la part superior esquerra, l'indret on actualment s'ubica l'estació marítima de passatgers.

39° 50'N / 3° 8,2'E

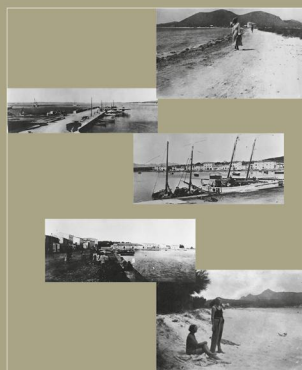
ALCÚDIA



El port d'Alcúdia tenia una estructura encara poc desenvolupada, però era important per la proximitat de la base àrea militar d'hidroavions de Pollença. El projecte d'ampliació del port de 1941 es justificava per millorar l'atracament de vaixells de mercaderies i passatgers i per les necessitats militars del polígon de tir d'armes submarines (PUAS).



Fotografia de la RAF de 14 d'agost de 1945. S'hi pot veure l'espigó del port (ampliat), més el cap del Pinar, l'illa d'Alcanada (ampliada), la zona de l'albufera, la platja, les dunes i el litoral galberé sense edificacions.



Els expedients dels arxius britànics també inclouen imatges amb visions de la vida quotidiana (circa 1935).



Fotografia de la Luftwaffe de 20 de novembre de 1942, amb breus indicacions de fotointerpretació.

A la imatge, tram de costa comprès entre el Moll Vell i la Torre del Mar (NW-SE). No existeixen encara el moll nou (1954) ni els molls comercials (estació marítima), construïts a ponent, ni la dàrsena d'embarcacions recreatives i port esportiu d'Alcúdiar.

39° 52'N / 4° 18,8'E

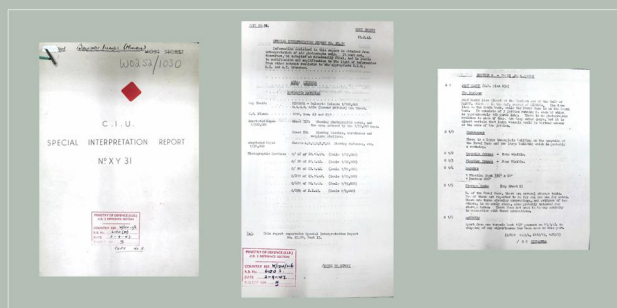
MAÓ



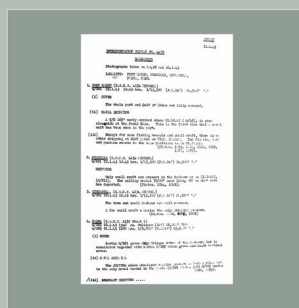
La importància estratègica i militar del port de Maó supera la de qualsevol altre port de les illes Balears. La seva configuració natural, amb una longitud de més de sis quilòmetres i una amplària d'uns 200 a 800 metres, entre el cap de la Mola i la punta de Sant Carles fins a sa Colàrsega, ofereix molts d'indrets de refugi per a tot tipus de vaixells. Tenia unes condicions idònies per albergar les instal·lacions pròpies d'una base naval (arsenal, drassanes, magatzems, molls, cales).



Detall de la fotografia de la RAF de 21 de desembre de 1942 que ofereix una vista de gairebé tota la ciutat de Maó i la part interior del port, on es destaquen sa Colàrsega, el moll de la base naval, l'illa d'en Pinto i l'illa del Rei, juntament amb l'entrada de cala Figuera.



Informe especial d'Interpretació de Menorca de 25 de febrer de 1943. Fragment



Informe d'Interpretació (n° 4478 de Balears. 31 de gener de 1943)

39° 52'N / 4° 18,8'E

MAÓ

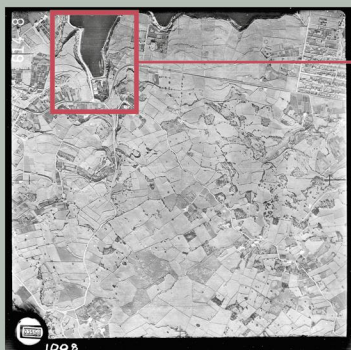
10



Fotografia de la RAF de 10 de maig de 1943, a escala 1:9.000 (orientació capgirada). És possible veure-hi: a la vorera sud, la punta de cala Figuera, cala Figuera i es Fonduco; a s'Altra Banda (nord), cala Rata i Sant Antoni i al bell mig, i en detall, l'illa del Rei.



Fotografia de la RAF de 10 de maig de 1943, a escala 1: 9.000 (orientació capgirada), que permet observar el fons del port, Maó, sa Colàrsega, el moll de la base naval i l'illa d'en Pínto (ampliada).



Fotografia de la RAF de 22 d'octubre de 1941. Zona rural entre Maó i es Castell. D'est a oest, camí Vell des Castell a Maó i carretera; de nord a sud, camí de Trepucó, camí Verd i camí de Biniatop. Detall de cala Figuera, amb dos vaixells abandonats de 240 i 260 peus d'eslora.



39° 52'N / 4° 18,8'E

MAÓ

Mosaic de fotografies de la RAF (esquadró 682) de 10 de maig de 1943, a escala 1:9.000. Imatges preses a 27.000 peus d'altitud i distància focal de 36 polsades.

Detall del centre de la ciutat. Observau que no existeix encara la plaça de la Conquesta (oberta el 1944) ni la costa de ses Voltes, construïda per Josep Claret el 1953. La connexió de la ciutat antiga amb el port es fa a través de la costa de Baixamar.



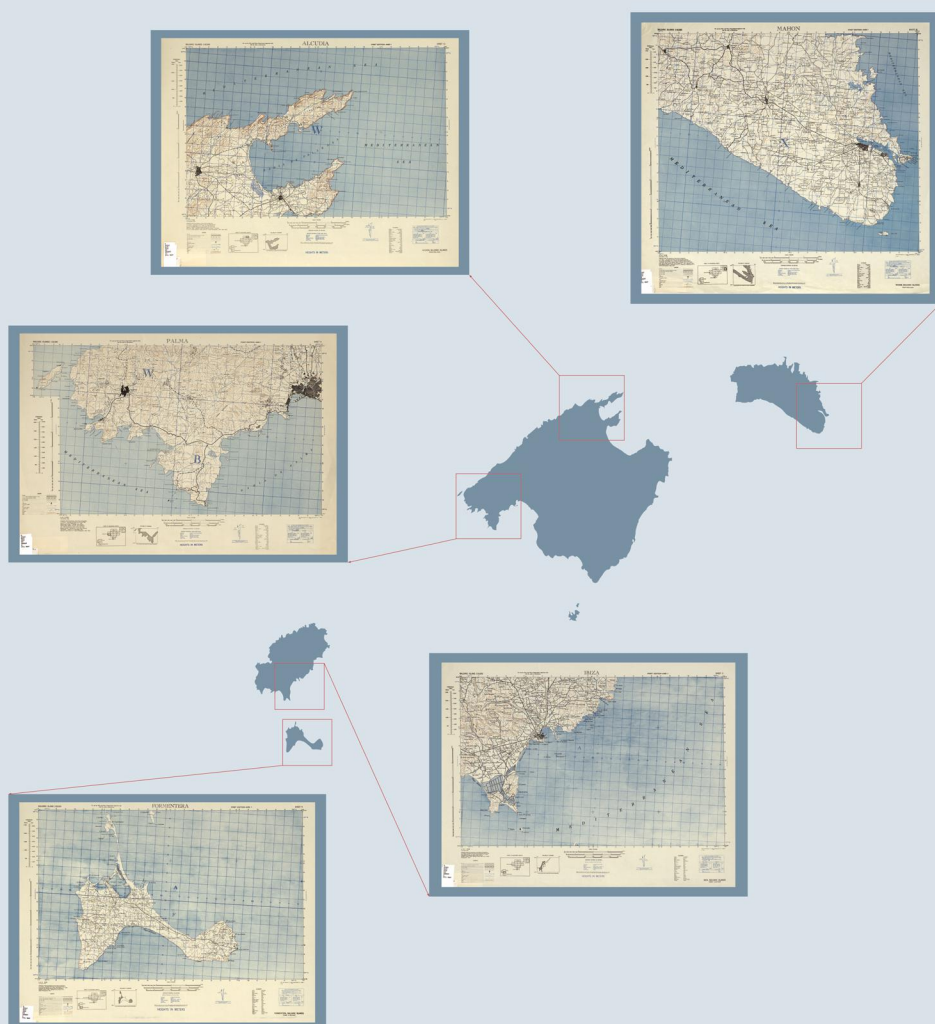
A tramuntana, detall de sa Mesquida i del Racó de sa Creueta, reblert d'arena.



Fotointerpretació i cartografia

Les forces armades dels Estats Units foren les primeres a utilitzar la fotografia aèria per revisar la cartografia dels mapes topogràfics militars. A la sèrie de les Balears s'indica l'àrea que fou revisada parcialment amb la fotografia aèria de la RAF de 1941-1943.

El mapa americà de les Balears de 1943 té 21 fulls, a escala 1:50.000, publicat per l'Army Map Service (AMS), amb el codi M788. La cobertura de les illes Balears és total, cosa que destaca la importància geoestratègica que tenien per als Estats Units. Una de les particularitats d'aquesta sèrie és que la seva primera edició era per a ús exclusiu de les agències departamentals de guerra i de la marina nord-americana.



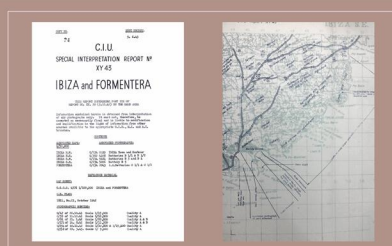
38° 54,6'N / 1° 28,5'E

EIVISSA



Durant la guerra a les Balears proliferaren els rumors d'una possible ocupació per part dels dos bàndols enfrontats. Així, existí el 1940 el temor a una ocupació britànica d'Eivissa en cas d'una entrada en guerra d'Itàlia, mentre que, simultàniament, a Mallorca, es tenia per segura l'ocupació italiana amb ajut alemany.

Les fotografies aèries britàniques fetes entre el 22 d'octubre de 1941 i el 22 de març de 1943 sobre Eivissa i Formentera donaren lloc a un informe especial, datat el 5 de juny de 1943, que confirma la planificació d'un atac aliat a les illes Balears.



Fotografia aèria de la RAF, de 10 de novembre de 1942, feta a les 10:45 GMT, a escala 1:15.500, a 18.000 peus d'altitud i amb distància focal de 14 polzades.



La mateixa fotografia aèria fotointerpretada amb indicacions d'edificacions, tipus de vaixells i dades d'interès militar.

38° 54,6'N / 1° 28,5'E

14

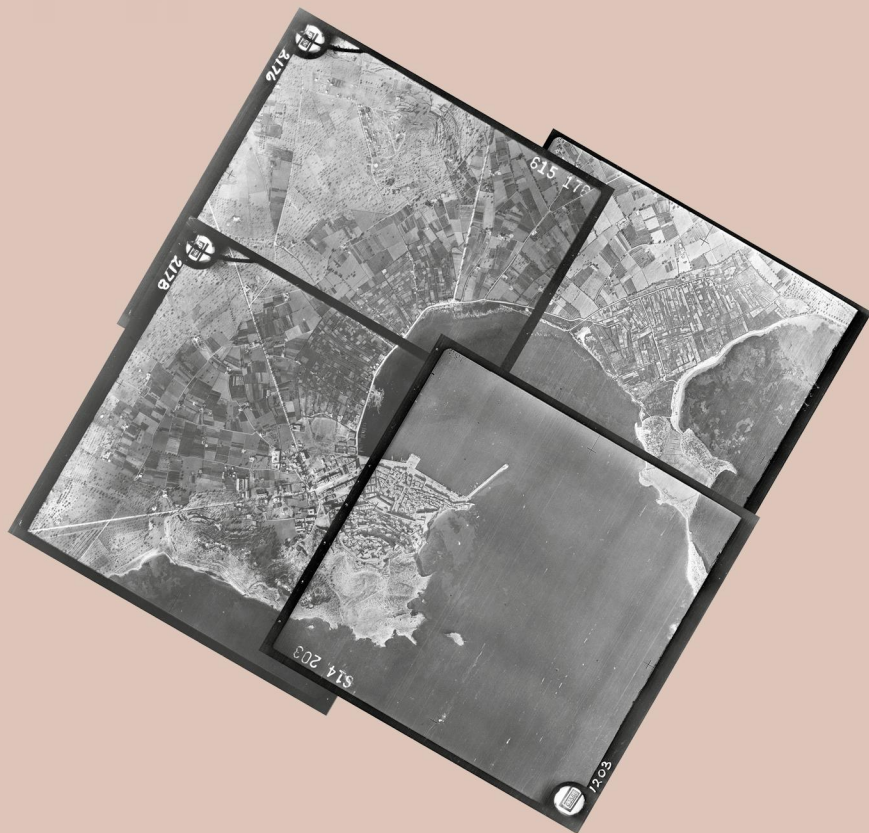
EIVISSA



La guerra civil espanyola va interrompre els plans de millora i ampliació dels principals ports de les Balears. La dura postguerra no afavorí tampoc la continuació dels projectes. A la imatge, projecte de millora del port d'Eivissa de 1937.



El mosaic de fotografies de la RAF, de 21 d'octubre de 1941, abasta tot el conjunt del port d'Eivissa des de la platja de Talamanca, part de la punta del Botafoc, l'illa Negra fins al Racó de les Figueretes, més tot el conjunt urbà de Dalt Vila i el Puig des Molins.

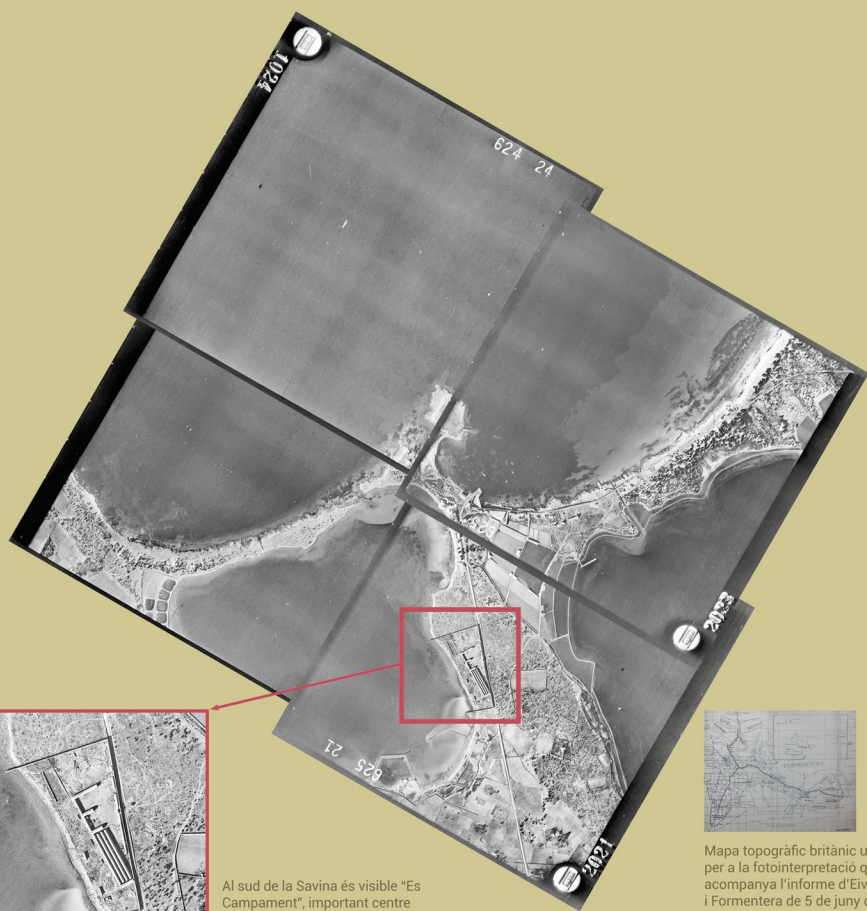


38° 44'N / 1° 25'E

LA SAVINA



Mosaic de fotografies de la RAF, de 19 de novembre de 1941, que reproduïx amb precisió la Savina. Al sud-oest, l'estany des Peix amb l'estret de la Boca; són visibles una part dels estanyets de Can Marroig per a la producció de sal. A llevant del port, l'estany Pudent, i l'inici de l'àrea dunar de l'actual Parc de ses Salines.



Al sud de la Savina és visible "Es Campament", important centre de reclusió a la Formentera de postguerra (1939-1942).



Mapa topogràfic britànic usat per a la fotointerpretació que acompanya l'informe d'Eivissa i Formentera de 5 de juny de 1943 amb dades específiques de caràcter territorial.

38° 44'N / 1° 25'E

LA SAVINA

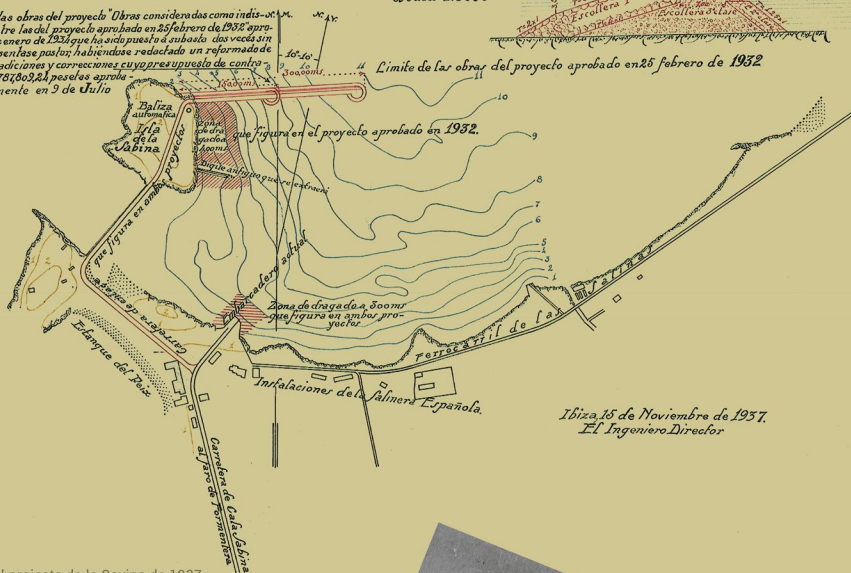


Límite de las obras del proyecto. Obras consideradas como indispensables entre las del proyecto aprobado en 25 febrero de 1932 aprobado en 15 de enero de 1936 que ha sido puesto a cubierto dos veces sin que se presentase peticion; habiéndose reducido un reformado de la importación 757802,24 pesetas aprobadas técnicamente en 9 de Julio de 1936.

Puerto de Cala Sabina
Escala=1:5000

Sección tipo del dique de abrigo
Escala=1:5000

Límite de las obras del proyecto aprobado en 25 febrero de 1932



*Ibiza 16 de Noviembre de 1937.
El Ingeniero Director*

Plànol del projecte de la Savina de 1937

Vista aèria de la Savina abans de la construcció del port i la carretera, a partir de les fotografies de la RAF de 19 de novembre de 1941.

